

YLVA LINDBERG

Motståndets poesi och lyrikens roll i världen

Sedan Aristoteles *De Poetica* (cirka 335 f Kr) innehar lyriken en självklar plats bredvid övriga grundläggande genrer inom skönlitteraturen, det vill säga dramatiken och epiken. Dramatiseringar och återberättande av händelser omger vardagen genom olika medier, både för underhållning och information. I detta avseende har ”storytelling” blivit ett begrepp som tillämpas i producerandet av en mängd text- och medietyper, inte bara fiktion. Denna förskjutning och integrering av litterära tekniker i andra sammanhang än i konstprosa signalerar att skönlitteraturens roll befästs i samhället, även om trenden skulle föra med sig en ”avlitterarisering”, det vill säga en förlust av litterära värden. Lyriken hävdar sig inte med samma lätthet utanför sin egen genre och kontext. Förvisso är poesivideor och internetdelningar av kända poem vanliga, men lyriken, som en bland grundläggande litterära genrer, ligger trots allt längst ifrån de pragmatiska, samhällsnyttiga genrererna med ett uppenbart bruksvärde. I *Dagens Nyheter*s sommardebatt, 2016, ifrågasatte också språkforskaren Lars Melin varför vi ska studera skönlitteratur, där lyriken ingår. Den främjar ju inte kompetenser som kan komma till nytta i ett yrkesverksamt liv, menade han. Melins forskningsfokus och intresse är vänt mot språkets klarhet och begriplighet, där överensstämmelser mellan ord, text och verklighet svårligen kan ifrågasättas. Språkkompetenser som främjar tydlig, klar och övertygande kommunikation är givetvis betydelsefulla i vardagen. Lyriken däremot, är inriktad på det motsatta och speglar snarare språkets skevhet och brister, samt

oförmåga att uttrycka en entydig verklighet och sanning. I stället för regelmässig bundenhet, erbjuder lyriska genrer möjligheter att experimentera utöver språkliga normer och ramar. De strävar efter att uttrycka det som existerar men som det kanske ännu inte finns ord för, utmana läsarens tänkande, samt ifrågasätta självklara yttranden och påståenden som cirkulerar i olika kontexter.

Paul Éluards oväntade metaforik i versraden "La terre est bleue comme une orange" [Jorden är blå som en apelsin], är ett bra exempel på hur poetiskt språk arbetar.¹ Raden kan uppfattas som absurd, då den går emot gängse normer för beskrivningar av planeten jorden och på så sätt utmanar läsarens associationsbanor. Den sfäriskt blå jorden förs ihop med den orangea frukten och likaledes sfäriska apelsinen. Läsningen av hela dikten ger vid handen att bilden strävar efter att uttrycka fullheten i en kärlekslycka, som både är himmelsk (den blå jorden) och närande (frukten). Det finns således en bakomliggande legitimitet i metaforen, som med sitt poetiska anslag fungerar suggestivt och inte pragmatiskt logiskt. På så sätt framträder poesins förmåga att genom språket se världen med nya ögon och förfrämliga vardagliga ting. Detta poetiska särdrag har gett upphov till teorier om litteraturens "främmande-görande" effekt, som Sjklovskij och Brecht varit frontfigurer för.² Vidare uttrycker den norske poeten Johan Sebastian Welhaven vad lyrik gör i förhållande till andra textgenrer i "Digtens Aand" [Diktens ande] från 1845:³

Hvad ei med Ord kan nævnes
I det rigeste Sprog,
Det Uudsigelige,
Skal Digtet røbe dog.

[Vad ej med Ord kan nämnas / I det rikaste Språk, / Det Outsägliga, /
Skall Dikten ändå röja]

Welhaven antyder i strofen att dikten inte gör anspråk på entydig mening, eftersom den famlar efter något utanför etablerad förståelsehorisont. Därigenom öppnar dikten upp för ett meningsöverskott och många tolkningsalternativ. Lyrikens vägran att säga något bestämt och färdigt förs fram av Christian Janss, Arne Melberg och Christian Refsum i *Lyrikens liv* (2004). De skriver att "diktens

parafraaserbara betydelse [ofta är] mindre väsentlig än försöket att ringa in den punkt där något är på väg att formuleras”.⁴ Därmed kan man påstå att rörelsen mot och sökandet efter betydelse blir mer centralt i lyriskt skrivarbete och poetisk förståelse än att, som i den pragmatiska prosan, neutralt och entydigt förmedla en information, ett argument, eller ett förlopp.

I Éluards dikt är dessutom betydelsen komprimerad och uttryckt genom en bild, vilket signalerar genrens öppenhet för att laborera med olika modaliteter. Poesin bär alltså på en potential att utveckla språkliga förmågor – och därmed ett tänkande – som innefattar text, rytm, ljud och bild, och som i princip går stick i stäv med Melins framhållande av språkligt pragmatiska kompetenser. Poesins sammankoppling av olika modaliteter och rebelliskhet mot rådande språkbruk blir mest förståeligt om mottagaren är medveten om dominerande normer. Därmed krävs kunskap om språkkonventioner för att inse hur poesin bjuder motstånd. I mötet med poetiskt språk måste läsaren förskjuta sina strategier utanför invanda sätt att skapa mening och nyfiken undersöka hur dikten utmanar språket och de kulturella kontexter inom vilka den verkar.

Både poeten och lyrikläsaren inbjuds med andra ord att inta ett språkkritiskt förhållningssätt där språket ständigt misstänkliggörs. Paul Valéry menade att detta var hemligheten bakom allt välgrundat tänkande.⁵ Poetisk språkanvändning kan öppna nya rum för reflektion genom att ta spjörn mot konventionella språkliga praktiker, eftersom lyriken tillåter en språklig frihet som kanske ingen annan genre kan berömma sig om. Lyrikgenren utmanar på detta sätt dominerande strukturer och tankemönster i samhället.

Detta betyder inte att lyriken är fri från konventioner, men, som Roland Bleiker påminner oss om i *Aesthetics and World Politics* (2009), genren gör dessa till sin bevekelsegrund.⁶ Det är också lyrikgenren som troligtvis tydligast av textgenrerna visar fram hur nära förbundna form och innehåll är i överföring av betydelse. För att ringa in vad ett poetiskt uttryck är i sin vidaste betydelse, föreslog Paul Valéry som definition alla kompositioner där språk utnyttjas i lika hög grad som verktyg för förmedling av innehåll och som ett innehåll i sig självt.⁷ Med andra ord, i poetisk förståelse fungerar språket till stor del inom texten och har inga självklara länkar till en verklighet, så som i pragmatiskt språk. Lingvisten Roman Jakobson underströk denna tanke och visade hur poetisk

kommunikation inte nödvändigtvis pekar vidare mot en mottagare, utan snarare tillbaka mot sig själv och sin egen materialitet. Den poetiska aspekten i språket menade Jakobson var dominerande i lyriska genrer, men också en av flera grundläggande funktioner i all mänsklig kommunikation.⁸

Lyriskens försvar

Med tanke på hur lyriken leker med och tänjer på de kodifierade överenskommelser som gängse språklig kommunikation bygger på, kan man påstå att genren i sig är samhällskritisk, oavsett form och innehåll. Poesi kan därför upplevas som hotande. Poeten har också symptomatiskt nog, vid återkommande tillfällen och på olika sätt genom seklerna, varit utsatt för kritik och behövt försvara sin plats i samhället.⁹ Platon ville bannlysa poeter från staten då de inte var till någon uppenbar samhällsnytta och förirrade medborgarnas själar med sina lögner.¹⁰ Under renässansen återuppstod poeter som ett hot mot samhället genom sina korrupperande texter som ledde till moraliskt fördärv. Philip Sydney gick därför till poesins försvar i *An Apology for Poetry* (1595), för att visa att poesin har en betydelsefull etisk-moralisk funktion i samhällsbygget, då den varken ljuger eller hävdar en sanning, varken kringgärdar föreställningsförmågan eller litar till auktoriteter.¹¹ Långt senare, under romantiken, såg sig Percy Bysshe Shelley återigen tvingad att besvara kritiken mot poesin som en i samhället överflödigt genre. I Shelleys *A Defence of Poetry*, postumt publicerad 1840, var poeter filosofer och försvarare av moral, lag och rätt. Dessutom var de nyskapande visionärer utan vilka vetenskapen inte skulle kunna utveckla vare sig sina teorier eller uppfinningar.¹² Vid modernismens inträde, i teknikexplosionen under *La Belle époque*, mitt under brinnande världskrig, fortsätter poeten Guillaume Apollinaire i samma tradition, men väljer att år 1916 publicera en ironisk berättelse om *Le Poète assassiné* [Den dräpte skalden]. Poeterna framställs i berättelsen som sysslolösa drönare som lever på andras arbete. Det är hög tid att de försvinner, annars kommer ”detta lata och uppblåsta släkte, att sätta sig fast som en parasitisk överklass, som vi ej mera kan befria oss från”.¹³ Apollinaire uttrycker i denna humoristiskt absurda text sin berättigade oro för vad som ska komma att hända med det poetiska skapandet i en tid då den direkta nyttoaspekten verkade övertrumfa betydelsen av konst-

närlighet. Som ett svar på sina egna farhågor ställer Apollinaire i sin egen poesi, framför allt i diktsamlingen *Calligrammes* (1918), det vetenskapliga förhållningssättet till skapande mot poetens.¹⁴ I dikten ”Sur les prophéties” [Om profetior] skriver han exempelvis i klarspråk att poetens perception och analytiska förmåga visar på ”ett sätt att observera och tolka naturen som är mycket legitimt” [min översättning].¹⁵ Poetens utforskande av omvärlden likställs i citatet med vetenskapernas observerande och tolkande aktiviteter med syfte att skapa kunskap om verkligheten.

Långt senare, i 1990-talets omställning till en digital era, inleddes en debatt kring litteraturens ställning i samhället. Synpunkter från akademiker och författare samlades i en antologi där poeten Miranda Landen bidrog med en reflektion kring ”Poeternas plats”.¹⁶ I ett avsnitt för Landen fram att poesin står sig slätt på en allt mer kommersialiserad litteraturmarknad. Köparna vill ha romaner och lyrik läses inte, menar hon. Även om lyrik inte läses i stor utsträckning, så var estradlyriken däremot på frammarsch under 1990-talet. Etablerandet av svenska mästerskap i *poetry slam* har bidragit till att engagera en publik och kratta manegen för en yngre generation poeter, inte minst representanter för marginaliserade grupper i samhället. Trots att Landen på 1990-talet uttrycker sin desillusion över poeternas förminskade plats i samhälle och den litterära världen, är estradpoesins utveckling ett tecken som indikerar en annan riktning. Åsa Arping skriver också i artikeln ”Kropp + kön = politik” (2016) att:¹⁷

Poesin har i allt högre grad intagit den samhällskritiska, kunskapsökande och formupplösande position som tidigare reserverats för romanen, samtidigt som den funnit nya vägar in i det offentliga rummet. Performance, poetry slam, poesifestivaler, poesifilm, bloggar och poddar är exempel på hur dikten lever utanför boksidorna. Dagens poeter är mångsysslare som raserar genregränser, osäkrar utsägelsepositioner, leker med olika författarroller och samverkar med kolleger.

Arping visar att poesin i högsta grad är levande och delaktig i det omgivande samhället i Sverige och Norden genom nya kanaler och skapandekoncept. Landen tar också fram siffror som visar att utgivningsandelen av lyriksamlingar är relativt stabil, samt att

publiceringsverksamheten i Sverige faktiskt är bättre rustad än i ett litteraturland som Frankrike. Poeter i Frankrike blir utgivna i lägre utsträckning än i Sverige, samt mer sällan recenserade.¹⁸ Kungliga bibliotekets senaste statistik visar dessutom att även om romanen fortsatt har en stark ställning i Sverige, så har lyriken brutit fram tydligare i utbudet.¹⁹

I den franska litterära kanon går det inte att bortse från lyriken. Franska företrädare och föregångare för modernistiska strömningar, som 1800-talspoeterna Baudelaire, Valéry och Rimbaud, gick emot litterära och språkliga normer, liksom de gjorde motstånd mot samhällets sociala regler och konventioner. De lever kvar. Att dessa poeter var upproriska och skapade skandal betyder dock inte att de varken då sågs eller i dag uppfattas som samhällstillvända. Den samhällsrelevanta aspekten i fransk lyrik brukar snarare förknippas med begreppet *poésie engagée* [engagerad poesi]. Litteraturhistorieböcker exemplifierar denna lyrikkategori med poeter som uttryckt sig i tider av politisk konflikt och krig, till exempel Marianne Cohn, med sin enda kvarlämnade dikt ”Je trahirai demain” [Jag förråder imorgon], eller återigen Éluard med sitt poem ”Liberté”, som spreds som flygblad av franska motståndsrörelsen. Dessa poeter uttryckte en kampvilja och önskan att förändra något i samhället.

Sammanförandet av samhällsengagerad poesi med tillfällighetspoesi under svåra förhållanden i ett pressat politiskt klimat riskerar att snäva in poesins samhällsrelevans till särskilt viktiga historiska händelser. Frågan är om inte den franska poesifestivalen *Le Printemps des poètes* [Poeternas vår] förstärker denna syn på poetiskt engagemang i sitt nästa program som tar fasta på temat *courage* [mod]. Poesin som dominerar detta arrangemang representerar just krigshistoria, främst i västvärlden. En av de sista alexandrinerna i pjäsen *Le Cid* som uppfördes 1637 och skrevs av Corneille, får inleda genom att illustrera känslan av mod: ”Espère en ton courage, espère en ma promesse...” [Sätt hopp till ditt mod, sätt hopp till mitt löfte...] [min översättning].²⁰

Mod och erkännande av icke-mod exemplifieras vidare i den introducerande texten genom första och andra världskrigets poeter, såsom Anna Akhmatova, Paul Éluard, Robert Desnos och Blaise Cendrars. Jaques Prévert's dikt ”Complainte du fusillé” [Den arkebuserades klagan] [min översättning], citeras med de ironiska

verserna: ”*La guerre déclarée / j’ai pris mon courage / à deux mains / et je l’ai étranglé*” [När kriget förklarats / tog jag mitt mod tillfånga / med bägge händerna / och ströp det] [min översättning].

Temat aktiverar tydligt poesins samhällsrelevans, men det är poetens engagemang och förmåga att bjuda motstånd i tider av krig och konflikt som blir avgränsningen. Poesin tjänar utan tvivel ett syfte att i oroliga tider av tystnadskulturer vara språkrör för kuvade och förföljda grupper i samhället. Nelly Sachs och Wisława Szymborskas poetiska konst är exempel på det.

Däremot behöver det inte vara världskrig för att skriva poesi som är engagerad i samhällsfrågor. Tidskriften *Fokus* lista på 100 samtidspoeter i Sverige pekar på ett intensivt samhällsengagemang genom teman som spänner över medborgarrättsfrågor, vithetsnormer, genusperspektiv, ekokritik, civilisationskritik, fred och konflikt, klassfrågor, arbetsmarknad och geopolitik.²¹ Flera av dessa poeter behandlas av Arping, men även av Evelina Stenbeck i hennes avhandling om ”aktivistisk poetik”.²² Arpings artikel, Landens text och Stenbecks forskning ringar in samtidens samhälleliga intresse för och allmänhetens bruk av lyrik i Sverige. Ändå menar både Landen och Stenbeck att poesins samhällsroll inte uppmärksammas tillräckligt. Båda lägger delvis skulden på Jean-Paul Sartre. I *Vad är litteratur* (1970) argumenterar Sartre för att poesi inte kan vara samhällsengagerad så som prosan.²³ Landen, å ena sidan, visar på Sartres motsägelsefullhet, då han i samma andetag påstår att Mallarmé ”är ett verkligt bra exempel på en författare eller poet som ’handlat engagerat’”.²⁴ Stenbeck, å andra sidan, visar att den ”poetiska praktiken” under 1900-talet ger en helt annan bild än Sartres, och för fram poetrepresentanter från medborgarrättsrörelsen, exempelvis från den franskspråkiga négritude-rörelsen, såsom Aymé Césaire, från USA, såsom Langston Hughes, men även protestpoeter mot det spanska inbördeskriget, såsom Pablo Neruda.²⁵

Nämnda exempel från litteraturhistorien och samtiden visar lyrikgenrens och även poetens utsatthet och avslöjar att lyriken kan ha en verkanskraft som upplevs antingen som ett samhällshot, eller som överflödigt i förhållande till andra litterära genrer. ”Synen på poeten skiftar ofta från djup respekt till ointresse eller förakt”,²⁶ skriver Landen, vilket illustrerar poesins reversibla roll i samhället. Detta kan bero på att lyriken ofta balanserar på en fin gräns mellan

autonomi och kollektiv, där samhällsengagemanget kan vara mer eller mindre förnimbart.²⁷

Med utgångspunkt i att lyriken visar upp en mängd uttryck för motstånd och engagemang, framhäver den också sin förmåga att skapa en mental och känslomässig vakenhet. I och med att den söker efter det som skevar, skaver och tystas, kan lyriken nå bortom dogmer och skapa debatt om politiska frågor som inte nödvändigtvis tar plats i den politiska diskursen.²⁸ Den politiska aspekten av lyriken, oberoende av form och innehåll, har återuppväckts om man får tro Åsa Arping, som konstaterar att ”kring sekelskiftet 2000 blir det personliga åter politiskt – samhället tar ånyo plats i poesin, och dikten öppnar sig mot omvärlden”.²⁹ Detta påstående grundar sig på forskning om kvinnliga nordiska samtidspoeter och väcker frågan om det endast är samhällsvetenskaperna som kan förklara världspolitik, såsom samhällsvetaren Alexander Wendt menar.³⁰ Bleiker argumenterar emot Wendt och för fram att vi inte kan investera i en enda kunskapspraktik för att förstå och lösa världsproblem. Politik är för allvarligt för att överlåtas till en expertgrupp, skriver han.³¹ Poesi är enligt Bleiker ett annat sätt att tänka och lösa problem. Det finns en rad texttyper och genrer som står och väntar på att bli använda eller uppfunna på nytt. Lyriken är en bland dem och kanske har den en viktig roll att spela i en tid av många åsikter och positioneringar, i syfte att nå bortom mönster och beteenden, förbi det uppenbara, på ständig jakt efter ny mening.

Noter

- 1 Paul Éluard, ”La Terre est bleue comme une orange”, poème no. VII dans ”Premièrement”, i *Capitale de la douleur: Suivi de L'amour la poésie* (Paris: Gallimard, 1979).
- 2 Se Douglas Robinson, *Estrangement and the Somatics of Literature: Tolstoy, Shklovsky, Brecht* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008).
- 3 Johan Sebastian Welhaven, ”Digtens Aand”, in *Samlede verker* band 2, utgitt med innledning og kommentarer av Ingard Hauge (Oslo: Det Norske språk- og litteraturselskap, Universitetsforlag, 1990), 73.
- 4 Christian Janss, Arne Melberg och Christian Refsum, *Lyrikens liv: Introduktion till att läsa dikt*, övers. Enel Melberg (Göteborg: Daidalos, 2004), 35.
- 5 Valéry citerad i Hans-Martin Gauger, ”Sprachkritik”, i *Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung*, Jahrbuch 1991 (Hamburg, Zürich: Luchterhand, 1992), 23–24.

- 6 Roland Bleiker, *Aesthetics and World Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), 94.
- 7 Paul Valéry, *Variété V* (Paris: Gallimard, 1945), 291.
- 8 Se till exempel Roman Jakobson, "Linguistique et poétique", i *Essais de linguistique générale* (Paris: Editions de Minuit, 1963), 258–286.
- 9 Ylva Lindberg, "Poeten Apollinaire möter 1900-talets vetenskapsman", i *Ariel. Tidskrift för litteratur* 85, nr 3–4 (2003): 5–10.
- 10 Platon, "Diktkonstens skadeverkningar och dess förbudande i staten", i *Staten*, övers. Magnus Dalsjö, rev. David Tabachovitz (Stockholm: Modernista, 2019), 409–413.
- 11 Philip Sidney, *An apology for poetry, or, The defence of poesy*. Tredje upplagan., rev. och utökad (Manchester, UK: Manchester University Press, 2002).
- 12 Percy Bysshe Shelley, "A Defence of Poetry; or Remarks Suggested by an Essay Entitled 'The Four Ages of Poetry' (extracts)", i *Romanticism: An Anthology*, fjärde upplagan, red. Duncan Wu (Chichester, UK: Wiley – Blackwell, 2012), 1233–1247. Duncan Wu, red., "Introduction", i *Romanticism: An Anthology*. Fjärde upplagan. (Chichester, UK: Wiley – Blackwell, 2012), xxxii–xiv.
- 13 Guillaume Apollinaire, *Den dräpte skalden*, övers. och inl. Ebbe Linde (Stockholm: Lundquist & Rising, 1985), 114–115.
- 14 Se Ylva Lindberg, "*L'écume serait mère encore*": "*Ondes*" de Guillaume Apollinaire (diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2002).
- 15 Guillaume Apollinaire, "Sur les prophéties", i *Œuvres poétiques*, préf. André Billy, texte ét. et an. Marcel Adéma et Michel Décaudin (Paris: Gallimard, 1965), 187.
- 16 Miranda Landen, "Poeternas plats", i *Litteraturens ställning*, framförda av Kerstin Bergman, Maria Birgersson, Anna-Karin Carlstoft, Johan Edlund, Christina Gullin, Miranda Landen, Jens Liljestrand, Peter Luthersson, Magnus Persson, Per Rydén, Cristine Sarrimo, Ann Steiner, Charlotte Ulmert (Stockholm: Carlssons förlag, 1997) 98–110.
- 17 Åsa Arping, "Kropp + Språk = politik. Nordisk lyrik vid millennieskiftet", i *The History of Nordic Women's Literature* (11 October 2016): 1–18. <https://nordicwomensliterature.net/se/2016/10/11/kropp-spraak-politik-nordisk-lyrik-vid-millennieskiftet/>
- 18 Landen, "Poeternas plats", 103–104.
- 19 Kungliga biblioteket. *Nationalbibliografen i siffror* (Stockholm: Nationalbibliografen, Kungliga biblioteket, 2018). <http://www.kb.se/samlingarna/Bibliografier/statistik/>
- 20 Pierre Corneille, "Acte V, scène 7", i *Le Cid*, éd. prés., an. et expl. Évelyne Amon, (Paris: Larousse, 1991), 156.
- 21 Fokus redaktion, "100 svenska poeter", i *Fokus. Sveriges nyhetsmagasin*, 6 december, 2018. <https://www.fokus.se/2018/12/100-svenska-poeter/>
- 22 Evelina Stenbeck, *Poesi som politik: aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad* (diss. Lund: Lunds universitet, 2017), 19.
- 23 Jean-Paul Sartre, *Qu'est-ce que la littérature?* (Paris: Gallimard, 1964[1948]). Jean-Paul Sartre, Vad är litteratur?, övers. Mario Grut (Mölnadal: Partisan, 1970).
- 24 Landen, "Poeternas plats", 107.
- 25 Stenbeck, *Poesi som politik*, 19.

- 26 Landen, "Poeternas plats", 106.
- 27 Angående motsättningen mellan autonomi och kollektiv hänvisar jag till Janss, Melberg, och Refsum "Dikt, historia, verklighet", i *Lyriskens liv*, 145–165, samt till Jakob Ladegaard, "Politik", i *Litteratur: Introduktion till teori och analys*, red. Lasse Horne Kjældgaard med flera, övers. Sven-Erik Torhell (Lund: Studentlitteratur, 2015), 225–233. I dessa avsnitt diskuteras särskilt Theodor Adornos uppfattning om samhällsengagerad lyrik som en avsikt bland flera i det poetiska verket.
- 28 Bleiker, *Aesthetics and World Politics*, 1–17.
- 29 Arping, "Kropp + Kön = Politik", 1.
- 30 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 90.
- 31 Bleiker, *Aesthetics and World Politics*, 1.